

Válasz és továbbgondolás

Alkalmazott társadalomtudomány metodikai metszetben

(*Reflexiók Biczó Gábor írására, 2*)

1. Azt a kérdést, melyet – talán nehezen megengedhető egyszerűsítéssel szólva – Biczó Gábor rendkívül kimunkált tanulmányában megfogalmazott, lakonikus rövidegességgel úgy válaszolnám meg: nem, nincs a mai magyar kulturális antropológia látható ágazatai és törekvései között olyan, amely az alkalmazásnak ezt a mélyreható, száz-százötven éves kutatási kultúráját a jelenkori hazai viszonyokban szeretné viszontlátni, vagy technikai-kutatásmetodikai értelemben egyértelműen követné. Nem lehet véletlen Biczó kérdésfelvetése, érvelése és impozáns kutatás- vagy elmélettörténeti vázlata alapján az, hogy a hazai antropológiai kutatások jó százéves alapozásának hiánya ellenére (vagy épp e szemléleti perspektíva-hagyomány következtében) talán létezne/létezhetne olyan kutatási és feltárási ágazat, amely AZT a bizonyos előzményt követné egyértelműen, intézményesítve, költségvetési támogatással, s a mögötte álló megismerési, tudománytörténeti, kutatásetikai vagy módszertani bázissal. Azt az amerikai, azt az európai bölcséleti-kultúratörténeti aspektust, melynek hiányában a honi tudományos erőter befolyásolása, akár az önmeghatározás szintjén, akár a kutatómódszertan specifikus terében, még korántsem állhat módunkban, annál is kevésbé, mert az antropológiai kutatóhagyomány még mindig a társszociológiai ágazatoktól átvett tematikák, nézőpontok, módszertanok és szemléletirányok összehangolásában érdekelt elsősorban, az alkalmazott kutatási státustól távol, de részben (egyes törekvésekben vagy alkalmi alkalmazások során) már afelé indulva.
2. Ugyanakkor épp a Biczó taglalta tudásterület, az amerikai, angolszász kutatások lassú importálása, oktatásba illesztése, terepkutatási helyszíneken gyakorlása adja a választ arra is, hogy mégis létezik nálunk alkalmazott antropológia, megvalósul oktatása is (kis részben), kialakul (főként sajnos csak civil, s korántsem akadémiai szinten elfogadott) intézményes művelése és támogatottsága, valamint e jelenlét értéke is legitimitást nyer lassanként a hazai empirikus antropológia közelmúlt két és fél évtizedében. De hogy rögvest ne csupán lemondó legyintéssel, gyanús utalásokkal, hanem konkrét kutatási fázisok, csoportérdekek, interdiszciplináris kölcsönhatások egyvelegével adjak cáfolatot (avagy részbeni választ) a cikk nyomán fölmerülő szerkesztőségi kérdésre, több nekifutással próbálkozom.
3. Az első ilyen státusz-értékelő pillantás tárgya lehetne maga az alkalmazott és kutatósetikai téren is tisztázottnak tekintett antropológiai kutatómódszertan, feltárástechnika, proaktív vagy retroaktív beavatkozás, terepkutatási gyakorlat felé megtett lépéseket illetően megfogalmazható állapotrajz. (Állapotrajzként venném az egyes iskolák, irányzatok, kutatómetodikák önképét és társadalomfeltárási mélységét együttesen, vagyis struktúrát és funkciót ennek harmóniájában keresve.) Itt eltérő, részben talán versengő iskolák, tematikák, irányok és megközelítésmódok egymásmellettsége rajzolható ki. Alighanem elegendő a miskolci indíttatású *Anthropolis*, a pesti gyökerű Artemisszió, a pesti-pécsi hangoltságú *AnBlok*k, a szimbolikus antropológiai hagyomány meghonosodott irányzatát (is) követő Kapitányék-féle iskola, az angolszász és mediterrán ihletettséggel rendelkező romakutatás, a leginkább kelet- és újabban észak-afrikánisták programjaira épülő tudományos policy vagy fejlődéseméleti vízió, a Kárpát-medencei etnicitás- és kisebbségkultúra-megismerés, avagy a hadi-, zenei-, tánc- vagy vizuális antropológiai kutatások léte iránt kevésbé is érdeklődni, s ezek révén máris átlátható a párhuzamosságok, munkamegosztások meglehetősen széles köre. Nem kell ennek illusztrálásához talán több, mint a Szimbiozis amerikai örökségre épülő Boglár-iskolája, a térség-specifikus zsidóságkutatás több intézménye, az európai etnológiát és mikro-történetírást eszményítő történeti antropológiai forráskiadványok, az euro-amerikai városantropológiai kutatások anyagából építkező metodikák felhalmozódása, vagy mindezeknek az euro-amerikai régészetre és muzeológiai gyűjteményekre.

ményekre építő folklorisztikai alapvetése, melyre azután épülhet például turizmuskutatás, bázírozhat múzeumantropológiai törekvés, generálódhat média-antropológia, vagy akár csupán az erősödni látszó trend is: a kultúraközvetítési intézményrendszer elfordulása az antropológiai helyzetábrázolás közvetlensége és élménygazdagsága irányától, és a kritikai kultúraszociológia felé megtett látványos eltolódás irányzatainak-kutatóinak pályafordulója, amely a pragmatikus elvárásrend, a hatékony „eredményesség” akadémikus feladatkielölése, vagy a felvevőpiac gyakorlat-orientált megbízási kapcsolata révén a kutatások lehetséges irányaira és metodikai alapelveire is visszahat.

4.

A másik, a hazai érdeklődés-irányokat is befolyásoló, sőt meghatározó /tematikus/ érvelésmód lehetne a társtudományok ágazatainak találkozása az antropológiai kutatások területén. Tévedés ne eshessék, nem az Antropológiai Társaság tagnévsorának fölolvadásába kezdek, csak a sokszínűség illusztrálásaképpen, a hazai alkalmazások állapotjelzőjeként említem Csepeli György politikai antropológiai, Szabó Márton szimbolikus politika, Letenyi László településmenedzsment, Könczei Csilla filmantropológiai, R.Nagy József – Gulyás Gyula – Bán András, Nagy Károly Zsolt és a miskolci film-szakirányos hallgatók vizuális antropológiai, vagy Füredi Zoltán, Bán Dávid, Vargyas Gábor, Tari János, Szuhay Péter ugyancsak filmantropológiai munkáit, Kotics József és Biczó Gábor kistérségi-települési, Gyáni Gábor, Granasztói Péter, Valuch Tibor vagy Vári András történeti antropológiai, Ilyés Zoltán és Feischmidt Margit identitás-elemzési, Varga Csaba és H. Szilágyi István jogantropológiai, Sárkány Mihály Somlai Péterrel közös kritikai evolúció-elméleti, Lovász Irén, Gagyai József vagy Pócs Éva szakrális kommunikációs, a Kapitány-házaspár művészeti-kommunikációs munkáit és kutatásait, melyek a maguk módszerével (különösebb önminősítés és irányzathoz sorolás nélkül is) alkalmazott szemléletmódokat preferálnak. Nem kérhetem ugyanakkor minden kortárs és előd kegyes megbocsátását, akit e fölsorolásból kihagynék, de vannak jópáran... – ha nem megyek messzebb, mint Bodrogi Tibor, Ecsedy Csaba, Kunt Ernő vagy Boglár Lajos említéséig, vagy az elődök listájánál nem feledkeznek meg a „régikönyveken” túl olyan módszertani értelemben is „híd-” vagy „kiút-keresőkről”, mint Hofer Tamás, Huseby-Darvas Éva, Niedermüller Péter, Fejős Zoltán, Klaniczay Gábor, akkor még mindig nem lehet teljes a lista. Kétségtelen – vetheti ellenem az olvasó vagy a szakmabeli –, hogy mindezen képviselők, kutatók, iskola-alapítók inkább valamely szakantropológiai tudás és kutatási módszer képviselői, nem pedig vállaltan „alkalmazott antropológusok”. De mit is kezdhetünk akkor a magunk dicső tudomány-alapozó oktatási/kutatási múltjával és jelenével, ha nem valljuk be a megismeréstudományi területek empirikus ágához tartozásunkat, eltérő módszertanok követőiként folytatott komplex feltáró munkánkat, vagy ha már a szociológiai, néprajzi, folklór, zenetudományi, politológiai, városkutatási, kisebbségkutatási és számos művészeti területen folytatott közösségtanulmányainkat sem köthetjük még egyértelmű, és szubdiszciplináris „pozícióját” tekintve elkülönülő metodológiára alapozott irányzatokhoz? Ha valakinek a naiv roma festők filmes és deskriptív megközelítése (Bancsik György), a laikus és autonóm önszervező kultúraépítési törekvések tereuma (Lágler Péter, a pályaudvarok mint mozgási és csomósodási pontok tereinek leírása (Bán Dávid), szakrális keleti vallási csoport sporttevékenysége vagy intézményesülése (Király Attila, Holló Imola Dalma, Szathmári Botond), operett-szerzők és színpadi világkép-prezentációk (Heltai Gyöngyi) vagy a hazai istennők templomának megjelenítése (Schneider Kata) a vállalt témaköre, miként is illeszkedhetne elszánt tematikus irányzatokhoz, melyek számára ezek vadonat friss tematikák és kimunkálatlan módszertanoktól övezett kérdéskörök? „Izmusos” alkalmazáselmélet helyett alkalmazások izmusai vannak tehát kialakulóban, más fázisban és sodrásban, mint a Biczó által árnyaltan ismertetett amerikai iskolák vagy korszakok.

5.

A harmadik, nem utolsósorban Biczó írásával párhuzamosan fölvetődő metodológiai irányváltás, melyet a néprajzi konvenciók meghaladására tett kísérletekben Pusztai Bertalan, Vargyas Gábor, Sárkány Mihály, Farkas Judit, Vidacs Bea, Glózer Rita, Mester Tibor, Havasréti József, Szijártó Zsolt és Fejős Zoltán, az Obláth – Kovai – Horváth trió, Kovács Éva, Feischmidt Margit, Bakó Boglárka, Tesfay Sába, Papp Richárd, Szász Antónia, Vincze Kata Zsófia és Rékai Gábor, Frida Balázs, Szeljak György, Schiller Katalin, Kardulesz Rita, Komjáthy Zsuzsa, Fiáth Titanilla, Kolozsi Ádám, Udvarhelyi Éva Tessa, Szántó Diána, Törzsök Kata, Heltai Gyöngyi, Bali János, Zempléni András, Albert Réka, Keményfi Róbert, Sebestyén Éva, Wilhelm

Gábor, Niedermüller Péter stb. is felmutatott, (s amit mint hiányjelenséget a néprajztudomány eddig még elmaradt kardinális fordulataról Lajos Veronika is tárgyal legutóbb közölt írásában – Lajos 2013. 43–54), de amelynek a kortárs kommunikáció-, média-, zenei színtér-, város-, migráció-, vallás- stb. kutatásokban testet öltött produktumai a változás korát és az átalakulások idejét mutatják, az persze nem a „vonalasan” vagy pragmatikusan definiált alkalmazott antropológia, de megannyi síkban, térben vagy ponton érintkezik számtalan irányzattal, „nyugatról importált” és „keletről itt maradt” vagy ide érkezett hatással (legyen szabad itt akár a miskolci hallgatók közül kiemelkedő tehetségeket, a pécsiek kommunikáció-elméleti szférában és diskurzuselméleti mezőben megújító hatását, az akadémiai kisebbségkutatások számos eredményét és térségtanulmányát, a pécsiek turizmus- és hagyománykutatás-orientált érdeklődését, a régió- vagy településmenedzselési új irányt Csíkszeredától a Corvinusig – nem számítva ide az orvosi antropológia vagy droggkutatás budapesti és szegedi (Pikó Bettina, Lázár Imre, Barabás Katalin, Zsinkó-Szabó Zoltán, Demetrovics Zsolt), a művészetantropológia MOME és BME futtatta ágát, avagy Török Zsuzsa, Haraszi Anna, s külön sorban említve a katonai és „műveleti” területeken érvényesített „military anthropology” közvetlen beavatkozó akcionizmusát).

6. Egyszóval, ha a hazai szaktudomány berkein belül, a meglévő tudományos erőterben nézzük az alkalmazott antropológia státuszát, akkor elsőként hiányát látjuk, vele párhuzamosan a kulturális antropológia (néprajztudományról leváló törekvésekben mintegy huszonöt éve megfogalmazódó és mindegyre bővülő) önállósodási presztízs-növekményét is, de direkt módon hiányolható a tényleges alkalmazott antropológia a gyakorlati értékű tudás (Bourdieu-i értelmű, vagy adaptív funkciójú, lásd Sárkány-Somlai, Letenyi László, Biró A. Zoltán, Kuczi Tibor, Zentai Violetta, stb.) intézményes közvetítésére orientált irányzat. Nem állítanám ezzel egyúttal azt is, hogy nincs erre igény, vagy hogy érzéketlenség honol a tudományos erőterben, sőt épp ellenkezőleg: ha az alkalmazások a pragmatikusan életre hívott vagy kidolgozásra bocsátott kérdések felől fogalmazódnak meg (példaképpen: kisebbségkutatások összehasonlító feladatai kormányhivatali költségtámogatással, jogantropológiai program rendőrségi megbízásra, roma-kutatási pályázatok országos vagy lokális intézményi háttérrel, migrációkutatás idegenrendészeti megbízással, stb. – és kizárólag így!), akkor a hazai egyetemeken és főiskolákon képzett diplomás antropológusok többsége állás és megélhetés nélkül marad. Nem utolsósorban a Biczó említette és érdemben hangsúlyozta alkalmazott kutatások etikája és a beavatkozó szemléletmód vitatott relevanciája okán is.
7. A Biczó-tanulmányhoz hozzászólás lehetőségében megfogalmazott szerkesztőségi kérdésfelvetések terén hasonlóan „puha”, mondhatnám irányzatosságot és intézményes érdek megnevezését nem pótló válaszom szerint a kortárs kritikai alkalmazott antropológia még jelenlétét tekintve is vitatható státusza nemigen teszi lehetővé, hogy kritikai távolságon belülré kerüljünk a szemléletváltás szükségessége, és megegyezésre jussunk a választható paradigmatis leteőségek intézményes képviselhetősége terén. A „módszertani jelentőséű szemléletváltás (pl. *multi-sited view, advocacy, talking back, participatory research, community collaboration*)” mint alkalmazott projektek része és koncepciója bizonyonnyal megjelenik számos kutató esetében, megannyi kutatásban és törekvésben, de nem szervesül irányzattá, egységesített metodológiai bázissá vagy feltétlenül követendő törekvéssé.
8. Mindazonáltal a direkt kérdésfeltevésre adandó válaszok mellett a kritikai észrevételek sem mellőzhetőek. Biczó elmélyült és alapos tanulmányához csupán nézőpont-másságról bizonykodó adalékom lehet, hogy bár úgy tűnik, korántsem halványan érinti, de valójában nem bontja ki maradéktalanul a nagy antropológiai irányzatok-iskolák háttértámogatottságának alapjaként konstans módon jelen is lévő kulturális gyarmatosítás szempontját... – vagyis azt az „előnyt” az alkalmazások megrendelésénél, amelyet hiába is keresnénk a magyar tudáspiacon, a nyugatihoz hasonló volumenű kolonizációs trend legkisebb esélye sem látszik megrendelőként jelen lenni a hazai szakmai térben. Azt a nézőpontot és érdekkört tehát, amely a hazai irányzatok számára a meglehetősen szűk gyarmati uralmi tér okán szükségképpen elmaradotabbak nyugati elődeik iskoláinál...; továbbá az európai etnológia vagy az északi etnológiai iskolák térség-fókuszáltságának másságát, pl. olasz és francia kutatásokhoz viszonyított relatív

diszkutáltságát sem árnyalja Biczó a magyar kontextussal összefüggésben. Hasonlóképpen elkerüli figyelmét a hazai neo-evolucionizmus-elemzések (Somlai–Sárkány) és retrospektív áttekintések jelenléte (dél-amerikanistáké, valláskutatóké, afrikanistáké, Ázsia-kutatóké) mellett a posztmodern hangoltságú témavezetés, problematizálás, kolonializmus utáni antropológiai kontextualizálás új iskolájának (AnBlok), vagy éppenséggel a falu-, agrárium-, vagy migráció-fókuszált érdeklődés (Bali János, Kovács Éva, Kiss Antal, Letenyei László, Udvarhelyi Éva Tessa, Molnár Ágnes), vallás- és hiedelem-kutatások (Hoppál Mihály, Pócs Éva, Kisdi Barbara, Frida Balázs, Nagy Zoltán, Kamarás István, Komáromi Tünde, Veres Emese-Gyöngyvér, Sántha István, Vargyas Gábor, Angyalosy Eszter), esetleg olyan kultúraközvetítési területek elemzésében megnyilvánuló aktivitás, mint a turizmus, az irodalmi antropológia, a Lágler-féle, az Artemissziós, a Karádi Éva révén vagy Wessely Anna által kialakított szemléletirányok (stb.), vagy a mellesleg egyiptológusok által végzett vallásfilozófiai (Farkas Attila Márton, Jasper Kata, Kiss Enikő, stb.), a már említett jogantropológiai (H.Szilágyi István, Varga Csaba), a kultúrakutatási (Niedermüller Péter, Tibori Timea, Kapitány Ágnes és Gábor, Lovász Irén), pedagógiai vagy pszichológiai (Tomory Ibolya, Gécz János, Kamarás István, Susánszky Anna, Demetrovics Zsolt), művészetantropológiai (Biernaczky Szilárd, Szikszai Mária, Könczei Csilla, Gönczö Viktor, Tuczai Rita, Havasréti József, Guld Ádám), orvosi antropológiai (Lázár Imre), ökológiai (Lányi András, Borsos Balázs, Sárkány Mihály, Wilhelm Gábor), és más szakantropológiák új irányai, témaválasztásai... – egy szóval a nyelvészettől a mesekutatáson át a neosámánizmusig, etnokartográfiáig, mozgalomtól muzeológiáig, kisebbségtől nemzetig, szül(et)éstől városantropológiáig és tovább is rengeteg terület van, ahol az alkalmazások maguk lesznek az antropológiai örökség modernizált és konkretizált eszköztárának részei.

9. Figyelmet érdemelne, ha nem is közvetlenül a *beavatkozó módszertan* értelmében az afrikanisztikai kutatások (Karády-Görög Veronika, Sebestyén Éva, Földessy Edina, Borsos Balázs, Régi Tamás, Szilasi Ildikó, Vidacs Bea), az uralisztikán-mongolisztikán át a Közel-Kelet vagy Maghreb-kutatásokig (Saber el-Adly, Jasper Kata, Földessy Edina, Bisztrai Márton, Birtalan Ágnes), a skandinávistákig vagy az új társadalmi mozgalmak kutatóiig megannyi empirikus tapasztalat, fölhalmozott tudás, oktatási vagy akadémiai tudásbázisba épülő ismeret. Ez mint tudástőke egy *korai hazai felhalmozó korszakban* is szinte jellemezhetetlenül hatalmas kör, melyet ugyanakkor nem az „irányzatos”, nem iskolákba sorolható szegmensek jellemeznek, hanem mindez olyan egyre szélesedő tudásterület, melynek – talán nem véletlen Biczó kiindulópontja sem – a konvencionális tudástartalmakkal lefedett „kvázi-világképek” *ellenében* fogalmazódik meg a kortárs válaszadási minősége, milyensége, s ehhez igazodik szakirodalma és keretezése is.
10. De hadd kerüljek egyet messzebbre is. Nincs jelen talán *direkt aktivizmus* eszközével, de annál inkább hatást gyakorol az irányadó elméletek, vonatkoztatási pontok, tudástörténeti alapok szempontjából az erdélyi magyarok (a kolozsvári és csíkszeredai műhelyekre gondolok mindezekelőtt), valamint az európai műhelyekben kutatási tapasztalatot szerettek köre (Losonczy Anna Mária, Zempléni András, Huseby-Darvas Éva, Leonard Mars például), nem soroltam föl a spanyol vagy francia terepeken „nyugati módszertan” alapján kutatókat (Becze Szabolcs, Borsos Balázs, Epure Krisztián, Gagyi Ágnes, Andits Petra), s még említeni is csak külön fejezetben lehetne az antropológiai romakutatás képviselőit (Kovai Cecília, Horváth Kata, Michael Stewart, Bakó Boglárka, Szuhay Péter, Prónai Csaba, Binder Mátyás, Pálos Dóra), a keleti kultúrákba átköltözötteket (Király Attila, Mohácsi Gergely, Sebestény Anikó), a migrációval és kultúraközi kezdeményezésekkel foglalkozókat (Artemisszió, Comitas, Szimbiozis, Palantír, Profilantrop, Észak-Keleti Átjáró, Etnofotó, Rokka Műhely, Buddhizmus Kutatóműhely, HAND Szövetség, Menedék Egyesület, Anthropolis, Shambala Tibet Központ, stb.).
11. Minden felsorolt irányadó személyiség és műhely és tanszék és civil szervezethez mellett tanítványaik, diákjaik, doktoranduszai, munkatársaik is jelen vannak... A Magyarországon végzett antropológusok nagyobb többsége egyre gyakorlat-orientáltabb területeken helyezkedik el. Várhatjuk-e, számon kérhetjük-e, hogy nincs máris alkalmazott antropológiai státuszú kör, intézmény, oktatási vagy tudásmenedzselési lobby, amely a fejlesztés, a munkaerőpiac, a bevándorlók és menekültek integrációja, a kultúraközi kölcsönhatások, a kommunikáció felületein

hatékony képvisellel virítana a szaktudomány nevében...? S ha ráadásul van is menekültekkel, interkulturalitással, etnicitással, térségfejlesztéssel, gender-területekkel, munkapiaccal, korrupcióval, gyerekkatonákkal, nő-reprezentációkkal, divatokkal, természet- és tájtervezéssel, szüléssel és testképekkel, temetéssel és halálkultuszokkal, boszorkányokkal és istennőkkel is foglalkozó kutató megannyi, s vannak „valahol” intézmények is, pályázatok és partnerségek is, melyek valamiképpen segítenek az antropológiai tudás alkalmazási területekre bevezetésében, akkor máris úgy hihetjük, hogy van, s ha nincs, rövid időn belül ténylegesen is lesz alkalmazott antropológia Magyarországon. Ami viszont Biczó egész tematikai kérdésfölvetését illeti, ez jogos, sürgető kérdései és impozáns történeti-elméleti kerete pedig komoly esélyt adnak arra, hogy ha nincs is, legyen, s ha még végiggondolatlan, segítséget kapjon a végiggondolásban mindenki, aki ebben a szférában látja önnön tudományos perspektíváját.

12.

Az általánosabb válaszkeresést hadd egészítsem ki a Biczó-tanulmány „cincálásával” is. Példaképpen: „A további részletektől elvonatkoztatva tudománytörténeti tény, hogy a világháború az alkalmazott társadalomtudományi ismeretek és különösen a lokális kulturális életvilágokat saját feltételei szerint és belülről tanulmányozó antropológia széleskörű ismertségét és elismertségét hozta magával...” – írja Biczó az 1/3. rész (15. oldal) egyik érvelésében, összefoglalásként. A tényközlés és minősítéstől tartózkodó deskriptív szempont látszólag értékmentes, de épp ez tereli a figyelmet a hazai terepen lehetséges változatokra. A hazai (nem csupán military) antropológia még nem vetett/vethetett számot azzal, miként járul(t) hozzá bármikori hatalom bármiféle uralmi racionalitásának kibontakoztatásához (falukép, tanyahelyzet, gazdasági potenciál vagy innovációs kapacitás, roma lakosság, egyes tájegységek munkaerő-potenciálja, iskolázottsági és szegregációs programok, tervszerű igazgatási uralom, netán paramilitáris szervezeti célpontok, kisebbségi ki- vagy berekesztettség, stb.) haszonelvű leképezésének programosságához...

13.

A 17. oldalon „Alkalmazott antropológiai tudás nem létezik akadémiai antropológiától függetlenül, ellenben akadémiai antropológia művelhető az alkalmazás igényétől és lehetőségétől elvonatkoztatva” – írja Biczó, s ebben tévedhet, hisz talán létezik, de nyilván nagyban függ attól, mikor és kik által intézményesített a tudás és tapasztalat (vö. Letenyei településfejlesztési, az Anthropolis globkrit-célrendszere, a hadiantropológia, az orvosi, pedagógiai, zenei, stb. ágazati antropológiák – melyeknek vagy még nincs akadémiai bázisa, vagy ha van is, adott az eltérés, alternatív alkalmazás lehetősége az akadémiai fennhatóságtól függetlenül) mennyiben és hogyan képesek vagy lesznek képesek az alkalmazási feladatok mellett a tudományos bázisukat és kultúra-megértési attitűdjüket fenntartani. Sőt, jószerivel a gyakorlati életben antropológiai tudást fölhasználó, „forgalmazó” diplomások java többsége nem az akadémikus tudástermelés intézményeiben kamatoztatja tapasztalatait, hanem NGO-k, művészeti területek, nemzetközi rangú intézmények, rokon tudományok, kisebbségpolitika, közvéleménykutatás, roma pedagógia, szociálpolitikai, kultúraszervezési, sajtó-média és más intézményrendszerben, ahol a tudományos kontroll a legkevésbé létezik, de megrendelői annál inkább... (pl. japán cégnél nyelvi-kulturális tolmács-szerep, webfejlesztő és weblapkészítő szerkesztés, nemzetközi levelezés, iskolai vagy magán/nyelv/oktatás, stb.).

14.

A 29. oldalon „Leegyszerűsítve, a tudásterület művelésének alapfeltételeként elgondolt bilokálitás képessége: az akadémiai-intézményi szakmai közegben az antropológus tárgyára vonatkozóan megfogalmazott ismereteinek forrása az ettől merőben különböző közeg, az „idegen” terephelyszín, a „másik” otthona”. Bilokálitás ugyan fennállhat, de mintha feledésbe merülne itt a saját kultúrájában kutató antropológus, a terepgyakorlattal egyben életmódváltást is megvalósító kutató, a művészeti, droggutatósi, turisztikai, vallási, pszichológiai, irodalmi, pedagógiai, történeti vagy filozófiai antropológiai terrénumokban saját „terepét” meglelő kutató – ez idő szerint nálunk talán a leggyakoribb – típus! Kicsivel lejjebb tovább körvonalaz, pontosít: „A paradoxon az, hogy a kutatói megismerés feltételezi az 'idegenség' megszüntetését, amennyiben az antropológiai ismeretelméleti kánon jegyében a 'másik' megértése annak a perspektívának az evidens belátását jelenti, amelyből a saját 'világunk' (otthon) éppen olyan idegen, mint megfordítva. Ugyanakkor a reprezentáció, a tárgyszerűségében megragadott életvilág felmutatásának igénye, tartalmát tekintve az 'idegen' manifeszt valóságának közvetítése, a tudomány-

célképzet nyomasztó és beteljesíthetetlen örökségeként működik az antropológiában” – de ismét az „ideáltipikus” antropológusra fogalmazza tézisé, eltekintve vagy nem érdemben számolva olyan kutatók teljesítményeivel, akik egyfelől saját témakörük vagy kutatási területük kiválasztásában saját terepen, saját előzetes ismeretanyagra építve, saját pozíciójukat kezdettől sem leplezve végzik/végezhetik megismerő, s részben már a feltáró kérdésés során is attraktívan beavatkozó tevékenységüket, vagy a megrendelői elvárásrendet maguk is befolyásolni képesek, esetleg maguk alakítják ki a tudományos részterület saját szótárát, módszertanát, hatókörét is. Miért induljunk ki a tudományfogalom empirikus alapsémájából, amely ismeret és módszer szempontjából eltekint az aktív-attraktív-reflexív hatások elemi szintjétől vagy komplex kölcsönhatások bekövetkezésétől is?! Ha csak a megrendelői-befogadói oldal igény szintjéből indulunk ki, mostanság elég egy nemzetközi statisztikára hivatkozni, formálisan kitöltött adatlapokkal dobálózni, s máris „legitim” lesz egy kutatás a megbízó számára, függetlenül attól, hogy szakmai presztízvesztés miként éri a kutatót, kiszolgált, végrehajtót.

15.

Ugyanitt „A részletektől elvonatkoztatva, úgy tűnik, a kritikai fordulat egyik hajtómotorja a tudásterületen termelt ismeretek objektivitás- és realitásértékébe vetett hit elbizonytalanodása” – írja Biczó, de szerintem az objektivitás meghatározásába, vagy realitás víziójába és legitim mivoltának elismerésébe merev normákat beerőszakoló szempont nem antropológiai! – bár ettől még lehet tudományos. A kritikai fordulat kérdésfelvetése nemcsak jogos, korszakos, hanem érzékeny is, de mindenre mégsem applikálható... – számolni kell és érdemes vele, mint lehetséges aspektussal, szakmai kontroll eszközével, jelenlévő hatással vagy gondolkodástörténeti kihívással, ám a diszciplína belső normáit semmiképp sem külső elfogadottságától kéne függővé tenni vagy függésnek alárendelni.

16.

Derridára utalva fontos distinkciók felé terel Biczó, de ha lehet szemérmetlenül szubjektív definíciós huzakodásba kezdeni, akkor nemcsak a hivatkozott Derrida-esszé mottójára („Inkább beszélhetünk az interpretációk, mint a dolgok interpretálásáról” – Montaigne) utalnék, hanem arra az egész felfogásmódra, melyben a kutatásra vagy megértésre érdemesített struktúra mindig valami középpontra épül, aköré fókuszálódik, s mintha nem lenne lehetséges, hogy a középpont nem a középpontban van, „a struktúrában pontosan azt konstituálja, ami kitér a strukturalitás elől [...]” – „mivel azonban e középpont nem az övé, a totalitás *középpontja másutt van*. A középpont nem középpont. A középpontosított struktúra fogalma – bár magát a koherenciát jeleníti meg, mely az *episztemének* mint filozófiának és tudománynak a feltétele – el-lentmondásosan koherens” (Derrida 1994: 21). A formális séma a humántudományok terén viszont (az etnológia képében) akkor születhetett meg, „amikor az európai kultúra – és következésképpen a metafizika és fogalmainak története – *kimozdított* és helyéről elűzetett, már nem tekinthette magát referencia-kultúrának. Ez a pillanat nem elsősorban a filozófiai vagy a tudományos diszkurzus bizonyos pillanata, hanem politikai, gazdasági, technikai stb. pillanat is. Egyáltalán nem véletlen, s ezt teljes biztonsággal mondhatjuk, hogy az etnocentrizmus kritikája, mely az etnológia alapfeltétele, történetét és rendszerét tekintve a metafizika történetének lerombolásával egyidős. Mindkettő egyazon korhoz tartozik. Márpedig az etnológia – mint minden tudomány – a diszkurzus közegében alakul ki. És mindenekelőtt olyan európai tudománnyá lesz, mely, még ha vonakodva is, a hagyomány fogalmait használja. Következésképpen akár akarja, akár nem, s ez nem saját döntésén múlik, az etnológus diszkurzusába fogadja az etnocentrizmus premisszáit ugyanabban a pillanatban, amikor le is leplezi azokat. Ez a szükségszerűség megingathatatlan, nem történelmi esetlegesség; el kellene gondolkodni ennek minden lehetséges következményén. Ám ha ez elől senki sem térhet ki, ha tehát senki nem felelős azért, hogy enged neki, akármilyen keveset is, az nem jelenti azt, hogy azok a módok, ahogyan engedünk, maga a megfelelés lenne. Lehetséges, hogy egy diszkurzus minőségét és termékenységét az a kritikai szigorúság méri, ahogyan a metafizika történetéhez és az örökölt fogalmakhoz fűződő kapcsolatot gondoljuk el. Az embertudományok nyelvéhez fűződő kritikai kapcsolatról és a diszkurzus kritikai felelősségéről van szó. Arról, hogy határozottan és rendszeresen kell felvetni azon diszkurzus státuszának a problémáját, amely egy adott örökségből azokat az eszközöket veszi kölcsön, melyek ugyanennek az örökségnek a de-konstrukciójához szükségesek. *Ökonómia és stratégia problémáját*” (Derrida 1994: 24–25).

17. Vagyis, kissé túlegyszerűsítve, amikor Biczó az empirizmus keresése közben a tudományosság kritériumát és a történetileg, adott tudástérben jellemző etnológiai diskurzusokat teszteli, nem véletlenül nem talál rá a strukturális sémákba vagy feladatmátrixokba kódolt „alkalmazási” oldalra. Ilyesfajta ökonómiai és stratégiai igény bizonyosan volna talán, de a jelenleg még sokszor alkalmi barkácsolás stádiumában lévő szaktudomány, vagy a kreácsoló végterméket szakmai instanciáktól függetleníteni szándékozó „megrendelő” nem Lévi-Strauss-on edzett pillantása erre nincs és nem is lehet még különösebb tekintettel. Ha a kutató érdemben szándékozna fölvetni az empirikus valóság leképezésének korlátait, valóság-kritériumok alapján vállaltan is „etnocentrikus” próbálna lenni, s a kutatási végterméket esszé-értékű konklúziókba foglalná, nem pedig mátrixokba, akkor épp a tapasztalat próbájaképpen a minduntalan változó empirikus tényanyagot kellene rögzítenie, a maga folytonos átalakuló mivoltában, s erre épp az elemzés megrendelője lenne a legkevésbé kíváncsi. „A véletlen és a diszkontinuitás fogalmi” – szövi tovább okfejtését Derrida a Lévi-Straussra hivatkozó strukturális etnológia és kutatás tárgyának „belső eredetiségére” vonatkozó historikus képzet viszonyáról – hozzák magukkal, hogy „nincs olyan könyve vagy tanulmánya Lévi-Straussnak, amely ne empirikus esszének tűnne, s amelyet az újabb és újabb információk ne tudnának folyamatosan kiegészíteni vagy megcáfolni. A strukturális sémák mindig olyan véges mennyiségű információból származó hipotézisekként kerülnek előterjesztésre, amelyeket a tapasztalat próbájának vetnek alá. Számos szöveggel bizonyíthatnánk ezt a kettős követelményt” (Derrida 1994: 30).

18. A kettős követelmény pedig a megismeréstudományi térben régi kötelezettséget erősít meg: a 21. oldalon ez szerepel Biczónál: „Itt tehát nem annak az ismeretelméleti vitának a felelevenítésével állunk szemben, hogy a kutató megértő tárgyra-vonatkozása vagy tényszerűen objektív kívülállásként (étikus), vagy a 'benszülött' világlátásának valamiféle megélt és fogalmilag leképzett (émikus) reprodukciójaként, illetve ezek variációjaként képzelhető el. A kritikai érvelés jegyében arra utalunk, hogy az 'idegen' életvilág reprezentációja a megválasztott értelmezési pozíciótól függetlenül, az antropológia ismeretelméleti alapsajátosságai miatt minden esetben apriori rendezési sémák mentén konstruált tudásalakzat. [...] Míg ez a pszichológia kivételével minden más társadalomtudomány esetében evidens felismerés, addig az antropológia vonatkozásában az önmagával szemben támasztott célképzet (az 'idegennek' saját feltételei mentén történő megismerése) teljesíthetlenségére vonatkozó belátás” – a kritikai érvelés jegyében valóban lehet kantiánus kategóriákra hivatkozni (bár még Derrida is inkább Lévi-Straussra épít), de az antropológiai és pszichológiai dimenziót nemcsak a tárgyreprezentációk és értelemtételezések különböztetik meg, hanem az antropológus interaktív visszaható szerepe is, a kibeszélés/interpretáció/narratíva is (mely esetében a pszichológust a titoktartás kényszeríti az interpretáció interpretációjával reflektálni, míg ez az antropológus esetében lehet direkt adatközlés, kiemelt hangsúlyú idézet, közösség-dimenziójú kontextualizálás is, egészen a „nemzetkarakterek” egykori léptékéig, s a tudományos közlésmódok „objektív” mivoltának verifikálásáig. Vagyis nem „teljesíthetetlen belátás”, hanem az önreflexív tudás, a strukturális „középponton” kívülre helyezett én-pozíció vállalásának evidens módja is lehet. A „tudományosság mércéje szerinti hiteles ismeretek megfogalmazására” vállalkozó antropológiai beszédmód tehát nem csupán az 'idegen' szociokulturális életvilág reprezentációja az antropológiában ismeretkonstrukció, a nyugati tudományeszmé kényszerű örökségeként többé-kevésbé minden kritikai reflexiót megelőző elméletre jellemző eljárás” ... – hanem épp ellenkezőleg, lehetőség annak bevallására is, miképp és mennyiben nem kíván a nyugati tudományeszmé kényszerűségének nevében életidegen képzeteket ráerőltetni a kutatott életvilágra. „Az ismeretrepresentáció válságának mibenléte éppen ezért fontos téma az alkalmazott antropológia szemszögéből is” (20. oldal), de épp e válsághelyzet önmagára kényszerítése nem fogható sem az ismeretszerzésre, sem a választott tárgy/közösség/problematika természetrajzára, de még a kutató saját módszertanára sem.

19. A 28. oldalon „Az antropológus, aki kutatásának tárgyát az „idegen” szociokulturális életvilág megértésében jelölte meg, egyúttal felelősséget kell, hogy érezzen azokért, akiket tanulmányoz (vö. Berreman 1968: 391–396.)” – feltételezi ismét a fölöttébb távoli, idegen és gyarmatosított kultúrák megismerésére vonatkozó fenntartásokat, politikai és gazdasági kizsákmányolási

alaphelyzetet, de nem vet számot a „saját társadalom megismerésére” irányuló kísérletekkel, melyek nem folklorisztikai, hanem antropológiai aspektusúak, módszertanúak vagy konzekvenciájúak.

20.

Ennek folytatásában „Az alkalmazott antropológiai szemléletű beavatkozás bármely közösség életviszonyaiba a tudásterület evidenciája szerint olyan pozitív változások előidézése okán történik, amelyeket az érintettek saját érdekeikkel egyező, előnyös eseményként fognak fel” – írja Biczó, miközben a „pozitív változások” épp a fentebb tárgyalt értelemben vett tudományosság, értelmezési regiszter, kihasználás, attraktív beavatkozás értelmében igencsak ritkán lehet pozitív – mármint az érintettek sokszor be nem látható önérdeke szerinti értelmében...! A kutatott közösség „tájékoztatása”, „megnyerése” kissé olyan, mint amikor műanyag golyókat vagy bizsutárgyakat adnak kereskedő afrikaiaknak, hogy cserébe nemes fát, művészi faragványokat vagy nemesfémeket kapjanak... A „közös ügyként meghatározott feladat” mint „előfeltétel” jól hangzó érv, de rétegzettsége nem okvetlenül tisztán átlátható szférát jelent mindkét érdekelt oldalon.

21.

A „gyakorlati alkalmazás” és „gyakorlati érték” kérdéskörében megfogalmazható szempontok, az alkalmazás esélye Magyarországon nyilván a fölöttébb kihívó és mintákkal is szolgáló szakirodalmi ismeretre támaszkodhatna. Ebben nemzetközi partnerség, elmélet és gyakorlati kérdések többrétegű és többszöri tisztázása mindenképpen segíthetne, s ezt előidézni, szorgalmazni fontos is lenne. Arról, miként értékesülhetne a hazai antropológusok gyakorlati tudása és alkalmazási stratégiája, megannyi kísérletnek, kezdeményezésnek kellene meggyőznie a szélesebb társadalmi környezetet. E téren Biczónak több mint igaza van, s nem véletlen, hogy személyesen is részese több alkalmazotti típusú kutatásnak, témavezetésnek, projektnek.

22.

A Biczó által befejezésképpen megfogalmazott gondolati konklúzió hatásos, serkentő, szembe-sítő, de nem koherens a közvetlenül ezt megelőző fejezettel: „Zárásképpen meg kell fogalmaznunk, hogy tapasztalataink szerint jelenünk hazai társadalmi folyamataiban, az ezeket kísérő komplex problémák értelmezésében és megoldásában érintett szereplők – kutatók, társadalmpolitikusok, adminisztratív intézmények illetékesei – szinte korlátlanul rendelkezésre álló példák alapján meríthetnének, illetve gondolkodhatnának az alkalmazott antropológia kínálta lehetőségek bázisán az adekvát elméletek és a módszerek adaptációjáról”. Adaptáció szempontjából igaz ez, de tudományos kutatás és közvetlen, felelősségteljes befolyás értelmében sokkal kevésbé! Ha ugyanis a társadalmi folyamatokban és a jelenben a komplex problémák a maguk komplexitásában érdekelnék (vagy tennék érdekeltté) az elvben érdekeltet (kérdés: az „érintett szereplőket”, valóban...??!), akkor sem meríthetnének korlátlan számú példából úgy, hogy az akcionalisták vagy alkalmazott antropológiai tudást termelők szakmai etikája, morális korrektsége vagy szcientikusan nemes érdeklődése ne veszítené el hamvas mivoltát, s válna bizonytalan természetű és érdekerű felhasználók pragmatikus eszköztárává. Továbbá: ha az érdekelt (felhasználói) érdekek kínálnák is, az érintett népességi kör, kollektív entitás, közösségi milió sokkalta inkább sérülne vagy kiszolgáltatódna, semmint „hasznát látná” a hivatal praktikus felhasználói/felhasználói érdekének. Ilyenkor ugyanis épp a kutatott közösség és a kutató érdekerébe tola-kodna be egy haszonelvű harmadik, aki akár az egyik (vagy mindkettő) „megvásárlásával”, önmaga által „korrektnek” minősített csereérték felkínálásával egálban praktikus elvonatkoztatathatna a feltárt közösségi, helyi társadalmi, szubkulturális szféra ön-nön (sui generis? tradicionális? adaptáció előtti vagy utáni?) érdekeitől, s tehénkedhetne rá (gyarmatosíthatná) mindazon életvilágokat, melyek a feltáró kutatások révén sérülékenységükben nyitottá, külső kontroll révén esélyfogyottá, esetleg direkten is „kiárúsítottá” válhatnak. Bekúszna továbbá a kutatói, felvilágosult, racionálisnak tekintett megismerési módba az alkalmazott tudományi értékrend, a „hasznos” mennyiségű és funkcionálisan praktikus információ kezelésének érdekköre, bürokratikus kezelésmódja, s nem csupán kétrétegű kiszolgáltatottság, hanem immár a kutatót is alávető, lojalitást vagy formális hűbériséget elváró (három-osztatú) rendszerben fehérgalléros árulóvá tenné azokat is, akik sokszor évekig dolgoznak egyetlen rész-téma kimunkálásán, megismerésén, megnevezésén. Az „adekvát elméletek és módszerek adaptációja”, melyekről Biczó elegáns záró mondatában beszél, valójában nem az antropológiai tu-

dásminőség, funkcionális belátás és tolerancia, hanem az alkalmazás fegyvertárát maga meghatározó, alkalmazó, és maga választotta „ellenfél” vagy idegen ellenében is bármikor mozgósítani képes eszközzé tenné magát a szaktudományt és produktumait, kutatóit és eredményeit is. Épp ellenkezővé, mint a Biczó érzékenyen és tagolt árnyaltsággal leírta szubdiszciplína történetében az a nemes és respektussal élő, jó szándékú megismerési folyamatban talán bármikor is ilyen mértékben előfordulhatott. Ha ugyanis a modernitás jelen fázisában a globalizációs érdektér szereplői azt az irányt veszik-folytatják-fejlesztik, amely pragmatikus haszonelven definiálja nemcsak az alkalmazott kutatások mértékét, funkcióját, támogatottságát, fölhasználhatóságát, hanem magát a szaktudomány jellegét, rangját, társtudományok közötti pozícióját is, akkor jóval szomorúbb jövőképet kezdhetünk festeni önmagunknak, mint a leggyalázatosabb kutatástörténeti korszakokban (Evans-Pritchard, Bateson, Gorer, Mead és társaik idejében), vagy a legalávalóbb pragmatikus ideológiai célok szolgálatában (Borsányi és a megfigyelő ügynöki szerep, Ortutay és a hatalomszolgálat, katonai antropológusok és a sikeres hadjáratok adminisztrációjában, stb.) az elképzelhető lett volna.

23.

Mindezen félszek s tétovaságok dacára is, fontos lenne az antropológiai kutatások alkalmazástechnikáit kimunkálni, készségeit fejleszteni, módszertanát legalább vizionálni. Már csak émi-kus aspektusból, szakmai érdekből, a tisztánlátás és reflexivitás igénye mentén is. Köszönet Biczó Gábornak, hogy a magvas történeti és elméleti áttekintéssel minderre fölhívta figyelmünket.

IRODALOM

BERREMAN, GERALD

1968 Is Anthropology Alive? Social Responsibility in Social Anthropology. *Current Anthropology* 9(5): 391–396.

DERRIDA, JACQUES

1994 A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában. *Helikon* 15(1–2): 21–36.

On-line: whistler.uw.hu/meri/textar/derridastrukturajeljatek.doc

LAJOS VERONIKA

2013 A modernitás eleganciája. A kritikai szembenézés társadalomtudományi gyakorlatának néhány aspektusa.

Kultúra és Közösség 2013(4): 43–54. On-line: http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2013/4/2013_4_05.pdf